

հատուածներու մէջ), բայց ամէնէն աւելի ետեւեր եւ Մակարայեցիք, ինչպէս նաև Երեմիայի առ գերեալսն ի Բաբելոն թուղթը, յատկապէս վերջինս, շատ բան տուած են ճշդութենէ, մի միայն թարգմանչին զարդասիրիկ ցանկութիւնը յազնցելու համար: Ասոր հակառակ Ս. Գրոց մնացած մասերը, սկսեալ Ծննդոցէն մինչեւ Եղբ եւ Նեէմի, Սաղմոսք, Առակք, Ժողովող, Երգ երգոց եւ բոլոր Նոր Կտակարանը այնպիսի սքանչելի ճշդութեամբ թարգմանուած են, որ կարծես նոյն իսկ մասնիկներուն մէջ ուղուած է ըստ հնարաւորութեան հաւատարիմ մնալ բնագրին:

Աստուածաշունչ Մատեանը կը կարօտի քննական հրատարակութեան, համեմատութեամբ ծանօթ ձեռագիրներու: Բնագրի վերակազմման ինքնին պիտի լուծուին շատ մը խնդիրներ, որոնք այնքան բանալիներու առիթ տուած են:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

Exactitude et adresse dans la version arménienne de la Bible.

Par Georges Cuendet, Privat-docent à l'Université de Genève.

La traduction arménienne des Saintes Ecritures est une mine inépuisable dont les trésors semblent se renouveler à mesure qu'on les exploite, une question en suscitant une autre et un problème résolu ouvrant la voie à de nouvelles recherches. Plus on étudie donc cette version, plus on ressent d'admiration pour ce chef-d'œuvre et l'on se convainc aisément de l'effort extraordinaire qu'il a dû coûter à des hommes d'une intelligence remarquable. Comme on l'a déjà dit avec tant de bonheur¹, il est d'un immense intérêt d'analyser le travail auquel se sont livrés les traducteurs. C'étaient des théologiens avertis, soucieux de reproduire les moindres détails de l'original; ils en respectent le sens plus encore que la forme, tout pénétrés qu'ils étaient

¹ F. Macler, Le texte arménien de l'Evangile, 1919. S. Lyonnet, Le parfait en arménien classique, 1933.

de la primauté de l'esprit sur la lettre. Aussi, bien qu'une traduction soit toujours exposée à subir l'ascendant de son modèle, la version arménienne échappe presque partout à ce risque. Au contraire, elle devient souvent un véritable commentaire de l'original. Rien n'est plus captivant que de refaire ce travail d'interprétation et de confronter la traduction arménienne avec le texte grec. Ainsi, grâce à leur sentiment très sûr et délicat de leur langue maternelle allié à une connaissance approfondie et parfois étonnante du grec, les traducteurs bannissent tout procédé mécanique.

Quant au vocabulaire, ils discernent de fines nuances entre les différentes acceptions d'un seul et même mot et le rendent donc de plusieurs manières. Par exemple, *σπέρμα* est traduit par *սերմն* quand il signifie «semence»:

Mt. XIII. 27: *οὐχι καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῶ ἀγρῷ; ἢ ὅτι σερմն բարի սերմանեցեր յաղարակին քում,* (cf. Mt. XIII. 24, 32, 37, 38; Mc. IV. 31), mais par *զուակ* s'il désigne la «postérité»:

Mt. XXII. 24: *ὁ ἀδελφός... ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. եղբայր... յարուցէ զուակ եղբայր իւրում.* (cf. Mt. XXII. 25; Mc. XII. 19, 20, 21, 22; Lc. I. 55, XX. 28; Jn. VII. 42, VIII. 33, 37).

A l'adjectif *ἀσθενής* correspondent tour à tour *հիւանդ* «malade»:

Lc. X. 9: *θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς. բժշկեալիք որ ի նմա հիւանդք իցեն.* (cf. Mt. XXV. 39, 43, 44)

et *սկար* «faible»: Mt. XXVI. 41: *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. հոգիս յուժար է՝ բայց մարմինս սկար.* (cf. Mc. XIV. 38).

De même, *παῖς* est rendu tantôt par *մանուկ* «enfant»:

Lc. IX. 42: *ἰάσατο τὸν παῖδα, բժշկեաց զմանուկն.* (cf. Mt. II. 16, VIII. 6, 8, 13, XII. 18, XVII. 18; Lc. II. 43, VII. 7, VIII. 51, 54; Jn. IV. 51)

ou son collectif *մանկալին* «enfants»: Mt. XXI. 15: *ἰδόντες... τοὺς παῖδας τοὺς κράζοντας... ἱρրեւ տեսին... զմանկալին որ աղաղակէին...*, tantôt par *ծառայ* «serviteur»:

Lc. XV. 26: *προσκαλεσάμενος ἓνα τῶν παιδῶν ἐπυνθάνετο... կոչեցեալ առ ինքն զմի ի ծառայիցն՝ շարցանէր...* (cf. Mt. XIV. 2; Lc. I. 54, 69, XII. 45), à moins qu'il ne s'agisse de Jésus et qu'on n'emploie alors *որդի* «fils»:

Actes III. 13: *ὁ θεὸς... ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Աստուած... փառաւորեաց զորդի իւր զՅիսուս.* (cf. Actes III. 26, IV. 27, 30).

En exégètes scrupuleux, les traducteurs marquent le contraste entre l'homme et Dieu dans leur interprétation de *μονογενής*; il leur suffit en effet de recourir soit à *միածաւր* «unicus»:

Lc. VIII. 42: *θυγάτηρ μονογενής ἦν αὐτῷ. դուստր մի միածաւր էր նորա.* (cf. Lc. VII. 12, IX. 38; Hébr. XI. 17) soit à *միածին* «unigenitus»:

Jn. III. 16: *οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον ὅστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἡν ἁγνիկս սիրեաց Աստուած զաշխարհ, մինչեւ զորդին իւր միածին եւ.* (cf. Jn. I. 14, 18, III. 18; I Jn. IV. 9).

Voici enfin l'essai de répartition de sens le plus poussé puisque *πνεῦμα* a quatre équivalents en arménien: *հոգի* «vent» n'apparaît qu'en:

Jn. III. 8: *τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ. հոգի՝ ուր կամի շնչէ.*

(en Mt. XIV. 24, Mc. IV. 41, *հոգի* répond à *ἄνεμος*); *այս* implique une nuance péjorative et se rencontre parfois seul:

Mt. VIII. 16: *ἔξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ. եհան զայսսն բանիւ.* (cf. Mc. IX. 20; Lc. IX. 39, X. 20),

mais surtout dans les expressions: *πνεῦμα ἀκάθαρτον* *այս պիղծ*, Mt. X. 1, XII. 43, ...; *πνεῦμα ἄλαλον* *այս համբ*, Mc. IX. 17, 25; *πνεῦμα πονηρόν* *այս չար*, Mt. XII. 45; Lc. VII. 21, ...; *πνεῦμα ἀσθενείας* *այս հիւանդութեան*, Lc. XIII. 11; *πνεῦμα δαιμονίου* *այս դիւի*, Lc. IV. 33;

la distinction entre *հոգի* et *որդի* est moins tranchée comme le prouve la comparaison de Mt. XXVI. 41: *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. հոգիս յուժար է՝ բայց մարմինս սկար* (éd. de Zohrab, E 229)

avec Mc. XIV. 38: *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. որդիս յուժար է՝ բայց մարմինս սկար* (éd. de Zohrab, E 229) (*հոգիս* est donné en note par Zohrab)

ou de Lc. XXIII. 46: *πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου. հայր՝ ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ* (éd. de Zohrab, E 229) (*զորդիս* est signalé en note par Zohrab)

avec Mt. XXVII. 50: *ὁ δὲ Ἰησοῦς... ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. եւ Յիսուս... արձակեաց զորդին.*

Jn. XIX. 30: *ὁ Ἰησοῦς... παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Յիսուս... աւանդեաց զորդին.* (on lit *զհոգին* dans une note de Zohrab); les deux termes ne sont pourtant pas interchangeables; car partout où *πνεῦμα* s'identifie à la troisième personne de la Trinité, c'est *հոգի* qui lui répond:

Mt. XII. 31:
ή του Πνεύματος βλασφημία ουκ αφεθήσεται.

հնդուհն հայհուլեթիւն մի թողի.

Jn. XX. 22:
λάβετε Πνεύμα Αγιον.
սուէք Հոգի Սուրբ.

(cf. Mt. I. 18, 20, III. 11, 16, IV. 1, X. 20, XII. 18, 28, 31, 32, XXII. 43, XXVIII. 19; Mc. I. 8, 10, 12, ...)

et c'est aussi հոգի qui désigne «l'esprit humain, l'intelligence»:

Lc. I. 47:
ήγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ θεῷ.
հնծացաւ Հոգի իմ յԱստուած.

Lc. I. 80:
τὸ παιδίον (= Ἰωάννης)... ἐχραταιοῦτο πνεύματι.
մանուկն (= Յովհաննէս)... դաւրանայր հոգւով.

(cf. Mt. V. 3; Lc. I. 17, IX. 55; Jn. IV. 23, 24),

tandis que ոգի s'applique à un «fantôme»:

Lc. XXIV. 37:
ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.
համարէին ոգի ինչ տեսանել.

Lc. XXIV. 39:
πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει.
ոգի՛ մարմին եւ ոսկերս ոչ ունի.

ou au «souffle vital»:

Lc. VIII. 55:
ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη.
դարձաւ ոգի նորա եւ կանգնեցաւ.

ce qui concorde avec son emploi dans l'expression ոգի հանեմ «j'expire»:

Mc. XV. 37:
ὁ Ἰησοῦς ἀφείδεν φωνὴν μεγάλην ἐξέπνευσε.
Յիսուս արձակեաց ձայն մեծ՝ եւ եհան զոգի.

(cf. Mc. XV. 39; Lc. XXIII. 46)

et dans les passages déjà cités de Mt. XXVII. 50, Jn. XIX. 30; ailleurs ոգի équivaut à un pronom réfléchi ainsi que l'atteste le parallèle de

Mc. II. 8:
ἐπιγινώσκεις τὸ πνεῦμα αὐτοῦ...
գիտաց Յիսուս յոգի իւր...

Jn. XI. 33:
Ἰησοῦς... ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

Յիսուս... խռովեցաւ յոգի իւր իբրեւ գայրացեալ.

(cf. Mc. VIII. 12; Jn. XIII. 21)

et de

Mc. V. 30:
ἐπιγινώσκεις τὸ πνεῦμα αὐτοῦ...
գիտաց Յիսուս յանձն իւր...

Jn. XI. 38:
Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον.

Յիսուս դարձեալ գայրացեալ ընդ միսս իւր, գայ ի գերեզմանն.

(cf. Mt. III. 9, XII. 25, XVI. 24, ... et Mt. IX. 3, XVI. 8, ... οὐκ ἠνδύει et միտք fonctionnent comme réfléchis);

enfin ոգի supplée parfois անձն pour traduire ψυχή:

Lc. XII. 20:
ταύτη τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ.

յոյսմ գիշերի դողից ի քէն ի բաց պահանջիցեն.

(cf. Mt. VI. 25, X. 28, XXVI. 38; Mc. III. 4; Lc. VI. 9, IX. 56, XII. 22, 23, XXI. 19; Jn. X. 24).

On pourrait au reste multiplier les exemples où se révèlent ces qualités de réflexion et de finesse.

Si l'on passe du vocabulaire à la syntaxe, on retrouve même souplesse et même sagacité. Dans la κοινή, il arrive que le second terme d'une comparaison soit introduit par παρα ou ὑπερ, qui régissent l'accusatif, au lieu de l'être par ἤ. Pour rendre ces prépositions, une traduction mécanique n'aurait pas manqué de recourir à աւ, ընդ, ի ou à ի վերայ. La Vulgate ne présente-t-elle pas des calques de ce genre? Au contraire la version arménienne généralise la conjonction քան avec beaucoup d'à-propos:

Lc. XIII. 2:
δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο;
համարիք եթէ այն Գալիլեացիք եղեն մեղաւորք քան զամենայն Գալիլեացիս.
putatis quod hi Galilaei prae omnibus Galilaeis peccatores fuerunt?

Lc. XIII. 4:
δοκεῖτε ὅτι αὐτοὶ ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους;

համարիք եթէ նորա պարտապանք եղեն քան զամենայն մարդիկ.
putatis quia et ipsi debitores fuerunt praeter omnes homines?

Lc. XVI. 8:
οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός... εἰσιν.
որդիք աշխարհիս այսորիկ իմաստնադրիք են քան զորդիս լուսոյ:

D'autre part le grec ne craint pas d'intercaler une forme adverbiale entre l'article et un nom. Comme l'arménien n'admet pas ce tour, les traducteurs l'éliminent ingénieusement; ils se contentent d'une interversion en

Mc. VI. 36:
ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγρούς...
երթեալ շուրջ յաղարակս...

Lc. IX. 12:
πορευθέντες εἰς τὰς κύκλῳ κόμας...
երթեալ շուրջ ի գերան...

(cf. Actes V. 16);
ils remplacent volontiers l'article par un relatif de sorte que l'adverbe modifie un verbe:

Jn. IX. 13:
ἀγούσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς φαρισαίους, τὸν ποτε τυφλόν.
անին առ փարիսեցիսն զնա, որ երբեմն կոյրն էր.

I Tim. V. 5:
ἡ δὲ ὄντως χήρα...
իսկ որ ճշմարտիւ այրին իցէ, ...
(cf. Lc. XIX. 30; I Tim. V. 3);
mais d'habitude ils substituent un adjectif à l'adverbe:

Actes XXVI. 11:
ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἕξω πόλεις.
հալածէի մինչեւ յարտաքին քաղաքս.

Rom. XI. 5:
ἐν τῷ νῦν καιρῷ.
յոյսմ ժամանակի.
(cf. Actes XIII. 42, XX. 26; Rom. III. 26, VII. 22, ...);

enfin si les deux substantifs dépendant l'un de l'autre étonnent à première vue en

Rom. XI. 8:
ἕως τῆς σημερινῆς ἡμέρας

I Cor. IV. 11:
ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας

II Cor. III. 14:
ἄχρι τῆς σημερινῆς ἡμέρας
մինչեւ յայսուր ժամանակի (ter),

il faut se rappeler que l'adverbe σημερινῆς est toujours rendu par le composé nominal այսուր (cf. Mt. VI. 11, 30, XVI. 3, XXI. 28, ...) et que la formule մինչեւ յայսուր équivaut à μέχρι τῆς σημερινῆς (Mt. XI. 23, XXVIII. 15), ἕως τῆς σημερινῆς (Mt. XXVII. 8) ou ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης (Actes II. 29, XXIII. 1, XXVI. 22).

Loin de s'exclure, l'adresse et l'exactitude vont de pair et forcent l'admiration; mais la logique ne perd jamais ses droits, convient-il d'ajouter. Les traducteurs cherchent donc à rétablir l'ordre chronologique des actions; comme ils préfèrent l'indicatif au participe, ils intervertissent les membres de phrase en

Lc. VI. 1:
ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας καὶ ἤσθιον ψάροντες ταῖς χερσίν.
աշակերտքն նորա կորդէին հասկ՝ շփէին ընդ ափ, եւ ուտէին.

puisqu'on froisse les épis avant de les manger, ainsi qu'en:

Lc. X. 30:
πληγὰς ἐπιθέντες ἀπὸ πλῆθους ἀφέντες ἡμιθανῆ.
վէրս ի վերայ եղին, թողին կիսամահ եւ զնացին.

où la rétroversion donnerait
πληγὰς ἐπέθεσαν, ἀφείσαν ἡμιθανῆ καὶ ἀπὸ πλῆθους.

Remarquable à tous égards, la version arménienne vaut un chef d'œuvre original. On ne sait trop où prendre en défaut ses auteurs tant leur pénétration est exceptionnelle et grande leur maîtrise. Ils ont entrepris de nationaliser la traduction de la Bible et ils y ont réussi puisque toute la littérature arménienne remonte à cette source.

